

Milovan Danojlić

Levelek Amerikába

Első levél

Szilágyi Károly fordítása

Mi lett a Parmaković fivérek vendéglőjével

Mr. Steve Petrovich, 2822 Lincoln Ave, Cleveland, Ohio, 43220 USA
Exp.: Mihailo Putnik, Stanko Pavić néphős u. 2. 11997 Kopanja, Jugoslavia

1977. augusztus 28-án, Nagyboldogasszony napján.

Hogy miért hanyagoltam el, kedves Petrović barátom, az utóbbi időben a levélírást? Az ám, miért is? Ha én erre válaszolni tudnék annak rendje s módja szerint, nagyon sok mindent el kellene mondanom az itteni állapotokról és lélekromboló hatásukról. Ahhoz, hogy az ember leüljön s akár egyetlen mondatot is összehozzon, valamicske önbizalomra és életkedvre van szüksége. A levélírás csak egy bizonyos pontig szórakozás, azon túl komoly, sőt veszélyes játék. Miközben tollunkkal szavakra vadászunk, s papírra tűzögetjük őket, a leírt dolgokat is bizonyos céloknak rendeljük alá. Ezúttal, kedves barátom, felülkerekedtek rajtam a dolgok, kisiklottak a kezem közül. Próbálom újra nekidurálni magam, nem megy: elszöknek, bujkálnak előlem a szavak. Mintha itt még a föld is lassabban forogna, mint odaát. Nem tudod, mikor és hogyan, de erőt vesz rajtad valami kéjes zsidbadtság és az álomkór. Végül még élvezed is, mennyire beszűkült az agyad: elfelejtet, hova indultál, mit akartál, ne is juttassa eszedbe senki!

Igen, kedves barátom, megrészegít a fölöslegesség érzése, s ez a mámor neked, ott, teljesen ismeretlen. Minden apróságot fontosnak tartasz, számomra viszont még a legfontosabb is elveszti jelentőségét.

Hazajövetelem óta egyszerűen nem ugyanabban a században élek, amelyben te. Nyugatról kelet felé repülve az ember nemcsak a térben, az időben is halad: persze visszafelé. Aztán itt van köztünk az óceán is, amely

tömény sós párájával marja, emészti, sorvasztja emlékeinket és összekötő szálainkat. Nem ugyanazt látjuk, nem ugyanarra gondolunk. Csak szép anyanyelvünknek köszönhetjük, hogy ennyire is megértjük még egymást; ha angolul írnék, tán meg sem értenéd, mit is akarok mondani.

Azt hittem, a hallgatásom is elég beszédes lesz. Tévedtem. A szavak nélküli párbeszéd, tízezer kilométernyi távolságból, a legkülönbözőbb felreértésekre adhat okot.

Úgy döntöttem, ezután bővebben fogok írni mindenről. Legalább még egyszer próbára teszem azt az írói tehetséget, ami ifjúkoromban megvolt bennem, és amit, mindenféle hülye dolgokkal vesződve, időközben teljesen elhanyagoltam, s tartok tőle, el is veszítettem. Készülj föl tehát néhány jó hosszú levélre: ha a rest ember egyszer rászánja magát a favágásra, abba sem hagyja, míg ki nem vágta az egész erdőt. Átlapoztam az utóbbi két évben küldött leveleidet, és följegyeztem néhány témát, ami felől érdeklőd-tél, s amelyeket én, ilyen vagy olyan okból, eddig csak futólag érintettem. Megpróbálok egy kissé *mélyebbre hatolni* a dolgokba. Bátorít és ösztönöz a tudat, hogy figyelsz rám: igazán nem nehéz kielégíteni az olyan olvasót, akiről előre tudja az ember, hogy falja minden szavát.

A termékeny kapcsolat titka a türelem és a jóindulat, ebben pedig sem te, sem én nem szűkölködtünk soha.

Balkáni tespedés, mondod erre. Igazad van, csak nagyon csípős a nyelv-ed. Bizony, kedves jó Petrović barátom: igenis van valami komisz erő, amely rosszkedvet és csüggedést hoz ránk. Ezt örököltük, vagy ki tudja, milyen beteljesületlen álmunkkal van kapcsolatban, vagy azzal, hogy gyáván meghátráltunk valami ősrégi veszély előtt, s ettől gyerekes kétségbeesés vett erőt rajtunk, ami még ma is megmételjezi minden napunkat, s arra ösztönöz, hogy megbarátkozzunk a vereséggel, és belenyugodjunk veszteségeinkbe, sőt, büszkék legyünk rájuk, mintha Isten tudja, milyen nagy bölcsesség birtokába jutottunk volna. S ez a bölcsesség, ha közelebbről megnézzük, nem is valami eget verő dolog. Csupán abból a meggyőződésből áll, hogy bármibe fogjunk is, úgyszólván rosszul sül el, hogy nincs kiút, menthetetlenek vagyunk, s ha már így van, kár minden fáradságért, vessük a gyepelót a lovak közé!

Fűthet bármilyen lelkesedés, ha hazajössz, itt egy-két hónap alatt el-párolog. Akárhova fordulsz, mindenütt falba ütközöl. Itt, még ha látszólag mozdul is valami, a változás csak illúzió. Bármennyire megrésze-gített is egy cél, hamar kijózanodsz. És felismered a mindenekelőtt való és mindent túlélő siralmas mértéket. A mértéket, mely ilyen nyelvi mankók-ban jut kifejezésre: *annyi baj legyen, oda se neki, gond egy szál se, üsse kő, las-san a testtel!*

Hát hogy levelezzen az ember ilyen lelkiállapotban? Miről írjak? A dolgok és eszmék csak akkor érnek valamit, ha van köztük bizonyos feszültség. Az ilyen ihlető feszültségnek azonban nyoma sincs errefelé, sem az emberek, sem a dolgok között. Mindenki csak magának kapar, senki-nek semmi köze semmihez, ezért ne is kérdezd, bánja is ő, mi van, úgylis a könyökén jön ki minden, ne várd, hogy még írjon is róla!

A szerbek amúgy sem valami buzgó levélírók. Kelletlenül adnak hírt magukról, s csak akkor válaszolnak, ha feltétlenül kell. A levelet akkor is inkább ismerőseikkel vagy barátaikkal küldik el, mint postán. Jómagam Amerikában e tekintetben jócskán elfajzottam népemtől, megszoktam a rendszeres levélírást, idehaza jó időbe telt, mire újra beleszoktam az itteni gyakorlatba. Azután, vagy két éve, egyik-másik leveled felbontva jutott el hozzám, nyilvánvaló lett, hogy kettőnkön kívül más is elolvassa őket, ekkor végképp megelégettem a posta útján való levelezést. Úgyhogy ezt a levelemet, ha befejezem, dr. Ivanović viszi el neked, ha nem jön közbe semmi, október elején utazik Detroitba. Jó hosszúra tervezem, és mivel kényes és lehangoló dolgokról szándékozom írni, nem szeretném, ha illetéktelen kezekbe kerülne.

Míg az ember eljut odáig, hogy a levélírást leküzdhetetlen akadály-nak tekintse, sok más dologban is ellustul, és elhagyja magát. Levelezni azok szoktak, akik nyitottak a világ felé, készségesen fogadják annak minden jelzését. Hosszú ideig értelmetlen durvaságnak tartottam az emberi szót válasz nélkül hagyni. Ha valaki levelet ír neked, az annak a jele, hogy ragaszkodik hozzád, s ha neki szüksége van rád, akkor nyilván neked is szükséged van órá. A levelezés felértékeli az ember idejét, megnemesíti a haszontalanságokat, és értelmet kölcsönöz nekik. A levél megtiszteltetés. Jó szóra hasonló jóval vagy még jobbal válaszolni nem más, mint nemes figyelemre méltatni magát az életet. Az írásos érintkezés ezenfelül megkímél bennünket mindattól, ami az emberi kapcsolatokban túl spontán, túl közvetlen, a levélbeli közlés általában udvariasabb, visszafogottabb, mint a szóbeli. Leveleidben olyannak mutatkozol, amilyen lenni szeretnél, s nem olyannak, amilyennek e pillanatban lenned kell.

Továbbá: a szó, ha egyszer papírra veted, hozzáférhetővé válik minden írástudó számára. Ez a levél ugyan elsősorban neked szól, de – pusztán azáltal, hogy az *írás* egy formája – más lehetséges olvasókra is számít, sőt esetleg arra is, hogy egy szép napon netán nyomdafestéket lát. Igyekszem tehát minél gondosabban fogalmazni, te pedig, remélem, megbocsátod nekem egyik-másik erőltetett stílusmutatványomat. Tudom, az ilyesmi manapság nem divat, de mit tegyek, én már csak ilyen régimódi fickó vagyok: inkább legyen cirkalmas az episztolám, mint lompos.

Mi van a Parmaković testvérekkel, kérded, és azt panaszolod, hogy nem adnak magukról semmi életjelet. Nos, a kedvedért, fogtam magam, augusztusban átugrottam Prigrevicába, és elüldögéltem vagy két órát a vendéglőjük teraszán. Velem volt az unokaöcsém is meg egy parasztember, aki útközben csapódott hozzánk. Ebédet rendeltünk, megittunk egy-egy sört. A tulajokat nem láttam, nem voltak otthon. Egykutya, olyan, mint ha láttam volna őket. Az ott töltött két óra alatt a pincérrel váltott néhány szóból meg néhány apróságból mindent megértettem, amit kellett. S noha a Parmaković testvérpár színét sem láttam, és nem is beszéltem velük, bizvást mondhatom neked, hogy miért nem írtak, most már vagy öt éve, egy árva sort se. Mi a fészkes fülemüléről is írhattak volna, testvér, onnan az Isten háta mögül? Ezek vendéglősök, öregem, nem mazochista grafománok vagy világfájdalmas balkáni poéták!

Prigrevicából nem szokás levelet írni, pláne nem a nagyvilágba! A Prigrevica és földünk más tájai közti levelezésnek megvesztegethetetlen, természetfeletti erők állnak útjába. Hogy írjon az ember a semmiről? A semmi az semmi, s a legszívesebben csak gubbaszt a sarokban némán. A te sydney-i barátaid irántad táplált érzelmei nem változtak meg és nem múltak el: feltehetőleg valami valószerűtlen emlékké változtak. A levélírás egyik nélkülözhetetlen feltétele, hogy fontosnak higgyed a körötted levő dolgokat. Mindössze két órát üldögéltem ott a vendéglő előtt, de a végén már magam is kételkedni kezdtem benne, testvér, hogy valóság-e mindaz, amit látok!

A vendéglőjük megyeget, szó se róla, hogyisne menne. Tönkre éppen nem mentek, ott még nem tartanak, de azt nem mondhatnám, hogy gyarapodnának. Prigrevicán ez már csak így van: csődbe nem mégy, de arról ne is áldodj, hogy befutsz, hogy feltörsz. Bármerre fordulsz, falba vagy mennyezetbe ütközöl, a talaj viszont szilárd, beomlástól nem kell tartanod. Sivár és olcsó mulandóság – egyfolytában ezzel vigasztalja s mérgezi magát a balkáni ember. Hát erről írjon leveleiben?

Odafelé menet, az Ajdučka šumāban beértünk egy vénembert. Mielőtt elmondanám, mit tapasztaltunk a barátaid vendéglőjében, hadd mutatom be neked ezt az öregot. Sovány, görbe lábú, szökdécselő járású, karjait erősen lóbálja. Prigrevica innen húsz kilométer, tömény erdő az egész, se ház, se fedél sehol, az úton elhajt mellette napjában vagy három terepjáró az Erdőgazdaság teherautója, de ő csak megy, baktat, leszegett fejfel, estig csak odaér valahová. Amikor megpillantja a kocsinkat, összegörnyed, mintha görcs állt volna a gyomrába. Elkezd hadonászni, kétségbeesetten döngeti a mellét: nézzétek, jóemberek, milyen szerencsétlen vagyok, ne hagyjatok magamra itt az erdő közepén! Vegyük fel, mondja az unoka-

öcsém. Lefékez, az öreg bekecmereg, mint egy kotlós. Meghúzza magát a hátsó ülésen, és mély hallgatásba burkolózik.

Elnézem a visszapillantó tükörben. Szeme vizenyősen csillog, kolduskönnnyel teli: csöppje le nem gördül, de föl se szikkad, csak remeg egyhelyben, percekig elül a szeme peremén, aztán nyoma vész. Kopott tisztizubony van rajta, vállán bujtató, mellőle rég letépték a váll-lapot. Fején is katonasapka, új divatú, felül csúcsos. Tűzoltó, éjjeliőr, portás? Zászlós, aki negyedszer is elhasalt a hadnagy vizsgán? Az ilyen szabású egyenruhát a hadsereg rég kiselejtezte; ha jól tudom, valamikor a háború utáni első években hordták. Megköszörülöm a torkom: Milyen rendfokozattal vonult nyugdíjba? Nem érti a kérdést, nem volt rendfokozata. És az egyenruha? Ajándékba kapta. Egy százados küldte a sógorának, ez a másik sógorának, az a nővérenek, a nővér pedig ágrólszakadt fivérének. Városból falura került ócska gönc. A szegény parasztnak minden jól jön, nincs az az uraságotól levetett holmi, ami ne úgy állna rajta, mintha ráöntötték volna. Kora? Úgy harmincöt és hetven között. Az arca korán megöregedett, vagy az ötvenet betöltve hirtelen esett össze és mumifikálódott.

Aztán mi járatban van erre felé, kérdem tőle. A fogászhoz megy, mondja. Az ááá-nál elővillan negyedfél csorba foga. Úgy gondolta, megmenti azt a keveset, amit a skorbut meghagyott, annál is inkább, mert itt nálunk ingyenes a fogcsináltatás. Van-e valami rendes hely Prigrevicán, ahol meg lehetne ebédelni, kérdi tőle az unokaöcsém. Hogyne volna, fiam, áldjon meg a jóisten, hogyne volna, recsegi Csorba fog. Három is! Melyik a legjobb, kérdi az öcsém, és felém sandít, előzetes értesülést remél Parmakovicékról. Mind jó, mondja, de állítólag a *Két fivérhez* címzett a legjobb. Aztán mi jót lehet náluk kapni, faggatja az öcsém. Mindent, feleli az öreg, mindent, ami szemnek, szájnak ingere.

Leereszkedünk a Prigrevicába vezető lejtőn, egyenest a *Két fivérhez* elé. Meghívjuk az öreget is. Pislog, mint a miskolci béka a kocsonyában, nem számított ekkora megtiszteltetésre. Jön a pincér, rosszkedvűen, vérekes szemekkel. A főnök után érdeklődünk. Szerdán meg pénteken szokott benézni, mondja, ma hétfő van. Étlapot kaphatnánk?

Szó nélkül elének rak egy hatalmas, pazar nyomású, szétnyitható, fekete műanyag kötésű étlapot. A fényes lapon arany nyomású banán, alma, szőlőfűrt meg egy fej vöröshagyma: mintha valamelyik nyomdász kiborította volna rá a bőségszarut, aztán mi hova gurult, odapingálták. A fejlécen a ház jelszava: *Összetartásban az erő!*

Nem voltam rest, lemásoltam az egész étlapot. Íme: kétféle ragu-, háromféle zöldségleves, marha- és sertésszonka, babfőzelék (zónaadag is), pacalpörkölt, főtt sertéscsülök (kilóra), hatféle főzelék (nálunk, ahol rendsze-

rint egyet se kapni, a babfőzeléket kivéve!), rostélyon sült oldalas, sertés-karaj, pleszkavica, borjúmirigy, bikahere, viking rablólhús két személyre, borjújáva Holstein-módra, hátszinszelet Mirabeau-módra, szűzermék Mumalo-módra, két személyre, hoppel-poppel, huszársaláta, szerb saláta, töltött káposzta, káposztafőzelék birkahússal, szerb sajt, juhtúró, meglepetés-palacsinta, diós pite, palackozott és folyó borok, skót whisky, francia konyak, fagylalt és jegeskávét. Kedves vendégeinknek jó étvágyat kívánunk, és köszönjük a látogatást. *A két fivér.*

Unokaöcsém az étlapot böngészi, a pincér vár. Az öreg zavartan fészkelődik, szokatlan neki ez a körülményes rendelés. A pincér ütemesen kopog a padlón a cipője talpával. Szeme zavaros és vészjósló, fehér inge meglehetősen koszos, hóna alatt jókora izzadságfoltok. Örökös kialvatlanság, zilált családi állapotok, s most még bennünket is ki kell szolgálnia! Jól belegázoltunk *emberi méltóságába!* Meg az a vén paraszt is: mit keres ez itt? Csakis a bátyánk vagy az apánk lehet – egy okkal több, hogy megvessen bennünket.

Ez, kedves barátom, nem is pincér, hanem maga a haidarábádi maharadza, akit ide száműztek Prigrevicába, s arra kényszerítik, hogy ilyen alantas munkával keresse meg a kenyerét. No de ennek hamarosan véget vet, akkor aztán ország-világ megtudja, ki is ő valójában! Földúltan néz ránk – ingét valójában a tömény boldogtalanság szennyezhette így be. Hagyja, hogy végigolvassuk az étlapot, nem szól közbe, tőle olvashatjuk, ameddig jólesik. Az öreget mustrálgatja: ha rokonok vagyunk, nyilvánvaló, hogy mostanában kerülhattünk el faluról, s csak megjátsszuk magunkat! Inkább arra lett volna gondunk, hogy tisztességesen felöltöztessük a tatát. Úgy fest, mint egy istenverte madárijesztő! Olyan sovány, hogy már fonnyad a füle...

Ki mit kér, kérdezi az unokaöcsém, és föltekint az étlapból a mogorra, kedélybeteg főúrra. Gondterhelt arca láttán úgy dönt, nem él vissza tovább a türelmével. Kezdjük talán egy-egy orosz hússalátával! Az nincs, vakantja a haidarábádi maharadza. Akkor egy-egy bécsi vagy párizsi szelertet... Az sincs, jelenti ki büszkén őkegyelmessége. Tőkehús, darált hús – nincs. Hogyhog *nincs*, kérdi az unokaöcsém. A pincér hallgat: ha egyszerűen nincs, hát nincs.

(Csak így, egyszerűen, személytelenül. Mert nálunk a nincsnek sosincs gazdája. Odaát ha olyat találsz kérni a boltban, ami nincs, az elárúsító röstelkedve tárja szét a karját: Sajnálom, uram, ilyet *mi* nem tartunk. Vagy: *cégünk* ilyet nem árul. Franciaországban: Sajnos, uram, nem *szolgálhatok* vele, nem *tartok* ilyesmit. Itt meg: nincs! Nincs és passz! Nincs, mert nincs! A sors kifürkészhetetlen akaratából.)

Akkor minek hozott étlapot, ütközik meg az unokaöcsém. Kérték, válaszolja tömören a maharadzsza. Az unokaöcsém megértő: ajánljon talán maga valamit! A magázást külön megtiszteltetésnek veszi, arcán átsuhan valami tétova mosolyféle. A mi fajtánkat, testvér, kenyérré lehet kenni, csak tudni kell vele bánni. Viszont elég egy rossz szó, és rád borítja az asztalt! Nálunk nincs olyan, hogy fizess és vidd! Értenuünk kell emberünk nyelvén! Ha szépen szólsz hozzá, megosztja veled az utolsó falat kenyérét is, de ha a pincérre úgy nézel, mint pincérre, hát ő is pincérszámba vesz téged!

Babfőzelék van, közli halk, békülékeny hangon, esetleg, ha ragaszkodnak hozzá, kisüthetünk egy kis májat is roston. És a többi, ami itt áll?, bökök rá az étlapra. Az nincs, mondja, s úgy néz rá, mintha most látná életében először. Akkor minek ide étlap egyáltalán? Régebbiről maradt meg, mondja szomorúan.

Újra megnézem: az alján elmosódott keltezés: 1970. május 10. Azon a tavaszon jöttek haza Sydney-ből a Parmaković testvérek, s elhatározták, hogy nyitnak Prigrevicán egy ingyenceknek való vendéglőt, hazai és külföldi különlegességekkel, megmutatják, mi mindent lehetne itt csinálni, ha van hozzá elég pénz, ész és eltökéltség. Akkor nyomatták ezeket az étlapokat, melyekből ma is itt hányódik még kettő-három.

A trónfosztott maharadzsza elkacsázik a konyha felé. Megesik rajta a szívem. A legszívesebben utána iramodnék, és magam hoznám ki a megrendelt ételt. Inkább, mint hogy szótlánul nézzem, hogyan kínlódik, alázódik meg szegény feje.

Az öreg némán, szolgálatkészen hunyorog, nem érti, miről van szó. Neki nincsenek igényei, neki jó, akármit tesznek eléje. Szemében továbbra is ott csillognak a könnyek, ahogy büszkén hajtogatja: megmondtam, ugye, ami szemnek, szájnak ingere! Babfőzelék roston sült májjal – az ő savós szemének, cserepes szájának mi egyéb ingere lehet? Ráadásul a fogát is megcsináltatja az állam költségén – mi kell még a boldogsághoz?!

A vendéglő a kisváros szívében van, ormótlan, földszintes épület, bentömb felesel a török fogadókkal. Körötte bambán tesped az önnön mérgétől megrontott délután. Az egyik ajtón nesztelenül kúszik be a szürke semmi, a másikon ugyanúgy távozik az unalom. Panelfalak, alumínium ablakkeretek, műanyag borítású asztalok. Tíz nap sem kellett hozzá, hogy összeüssék az egészet, s most, hacsak bombázás vagy földrengés nem rombolja szét, itt áll majd az idők végezetéig.

Így építkezünk manapság, kapkodva összedobjuk az egészet. Nyoma sincs sehol megfontolt tervnek, átgondolt lépésnek, lelkes hozzáállásnak, sehol egy természetes, tiszta vonal. Az alapanyag is félkész termék, vedd

meg olcsón, csapd össze hűbelebalázs módjára, és már jöhet is a következő! Hova lettek a régi mesterek, mivé lett a hajdani szakmai virtus, hol vannak a jól ismert hajlatok, árnyékok és domborulatok, melyeket annyiszor megcsodáltunk a kézműves tárgyakon, szerszámokon, bútorokon, sírköveken vagy régi épületek homlokzatán? Hogyan lehetséges, hogy a tegnapi földönfutóknak jobb ízlése volt, mint a műszakilag jobban fölszerelt, vastagabb pénztárcájú mai megrendelőknek és építőknek?

Ízlésből és ízléstelenségből nyilván régen is épp annyi volt, mint manapság, de akkor nem foglalkozhatott akárki építéssel: ügyességet és hozzáértést kívánt a szakma, mert egyszerű szerszámokkal kellett megmunkálni a követ, a vasat, a fát. A nyersanyag is kizárólag természetes eredetű volt, nem ismerték a műanyagot, a cementet, a forgács- és farostlemez. A természetes anyag megmunkálásához biztos és ügyes kéz kellett. Ahogy tért hódítottak a csúnya, de praktikus pótszerek és könnyítések, ahogy hátat fordítottunk a természetes anyagoknak, úgy szaporodtak el egyik napról a másikra a botcsinálta mesterek. Egy tölgyfa gerendát nem mindenki tud megácsolni és beépíteni a tetőszerkezetbe, a cementzsaluzáshoz viszont minden hülye ért. Kisvárosainkat trehányul építették fel, kapkodva, átmeneti megoldásként... Aztán ez az átmenetiség elhúzódott a végtelenségig... Ilyenforma a barátaid vendéglője is Prigrevica fő utcáinak kereszteződésénél: összecsapták pár nap alatt, soha nem fog beleilleszkedni a korba, örökké kirí a környezetéből, idegen test lesz a kisváros szövetében.

Azt már idehaza, Kopanjában tudtam meg, hogy a vendéglő az első évben virágzásnak indult. A tulajok fiatalok voltak, pezsgett bennük a tettvág, hajtottak, ahogy csak a hazatelepülők tudnak hajtani. A fiatalabbik volt az étel- és italbeszerző, az idősebbik felügyelt a szakácsokra, pincérekre. Vasárnaponként minden asztal foglalt volt, Belgrádból is eljártak ide sokan. A jó vendéglő híre gyorsan elterjed. Aztán egyszer közbejött valami, s hirtelen zülleni kezdett a cég. Az első évben, mindjárt induláskor, le szerződötték Guta Pantelicót, a *Majestic* egykori séfjét, aki nyugdíjaztatása után itt telepedett meg a Rudna Glava alatt, s elvállalta a konyha vezetését meg a szakácsok betanítását. Minden asztalon váza volt, benne virág, s nem is akármilyen művirág, hanem friss, mezei. A helybeliek, ha idejöttek vacsorázni, nyakkendőket kötöttek. Ilyenkor Clevelandben kötnek is meg nem is nyakkendőket az emberek, itt azonban, ha egyszer bevezetnek valamit, nem tűrik, hogy bárki is kilógjon a sorból.

Minden úgy ment, mint a karikacsapás, mindaddig, míg meg nem jött az első adóvégzés. Ha Floridán nyitottak volna nem is vendéglőt, de szállodát, akkor se vetettek volna ki rájuk ekkora adót már induláskor! A község szegény, nincs ideje megvárni, míg valaki igazán befut, meg aztán a

maszekokat sem szokta még meg, gondolta, besöpör mindent, amit csak lehet. Legyen miből fizetni azt a sok léhűtő hivatalnokot!

A Parmaković fivérek meghökkentek. Nosza, ide egy föllebbezés, oda egy panasz, újabb föllebbezés az újabb végzésre, óvás a föllebbezésre, minden másnap irány Belgrád, ilyen szakértőhöz, olyan szakértőhöz, fizették a sok ügyvédet... Nyolc hónapig mást sem csináltak, csak futkostak az igazuk után, akkor leszállították az adójukat a negyedére. Miközben a bíróságokat járták, elhanyagolták a vendéglőt, ellustultak, bedöglött a tévé, elmaradt a friss virág az asztalokról, otthagytá őket Guta Pantelić – pedig olyan hoppel-poppelt és Mumalo-érmét senki sem tudott készíteni a környéken, mint ő –, megvetemedett a bejárati ajtó, az elromlott wertheimzárát öklömnyi lakattal pótolták. Szereztek valahonnan egy énekesnőt – mellén vagy két kiló aranyfitter csillogott. Megfordult a kocka. Szombat-vasárnap dugig tömve volt a terem, hét közben legfeljebb egy-egy légy tévedt be. A dolgok a helyükre kerültek, a prigrivicai mércéknek és szabályoknak megfelelően.

Az ételkínálatból megmaradt a babfőzelék meg a sült máj. A parasztok fölengedtek, üvegből vedelik a sört, ökölrel csapkodják az asztalt. Isznak, csikorgatják a fogukat, miközben az énekesnő egymás után tizedszer dalolja el kedvenc nótájukat: *Pohártörő betyár kedvem van!* Megtetszett az új ábra a Parmaković fivéreknek is, végre föllélegeztek. Járt utat a járatlanért el ne hagyj, és ne bohóckodj, ha nem muszáj! Csak semmi bohóckodás, kérem, a szónak sem egyik, sem másik, sem bármilyen értelmében, mondják a derék prigrivicaiak: csinálhatsz, amit akarsz, végül úgyis a babfőzeléknél, a sült májnál és az üveges sörnél kötsz ki. Petar naphosszat piszt-rángozik és kártyázik, Milosavko meg vett egy teherautót, és időnként sóderszállítást vállal. Nem mintha rászorulna, pénze van, hozott Ausztráliából eleget, egyszerűen rühelli a tétlenséget. Petar szerdánként néz be a vendéglőbe, Milosavko pénteken meg szombaton, hoznak egy kevés húst, ezt-azt, és fölmarkolják a bevételt. A pincért bevették csendestársnak, ki-fizetődőbb, ha feleznek vele, mint ha kilopja a szemüket.

A helybelieknek is kényelmesebb, így jó, ahogy van. Nem jönnek már a kopianjaiak, belgrádiak, nem kell szégyenkezniük előttük. Az adó is kisebb, átalányban fizetik. A község is elégedett: csirájában fojtotta el a kapitalizmus feltámadásának veszélyét. Amíg nagyratörők voltak, semmi-re sem volt idejük a barátainak, éjt nappallá téve lótottak-futottak, most meg a fejük sem fáj, élük világukat!

A vendéglő virágkorára már csak Stamenka anyó gondol nosztalgiaival: apró szolgálataiért ebédet kapott, néha egy kis készpénzt is. Sehogy sem fér a fejébe, hogyan juthatott idáig egy *olyan jól menő bolt*. Amíg az ő

gondja volt a friss virág meg a tiszta abrosz, legalább érezte, hogy szüksége van rá valakinek.

Most, hogy visszatéreed gondolata fölmerült, valahogy örülök is, meg félek is: lehet, hogy nekem is kanalam van ebben? Csupa általánosságokat írtam neked, inkább csak a mulatságosabb oldalairól számoltam be az itthoni állapotoknak. Keveset szoltam a hétköznapiokról – többek között azért is, mert nehéz róluk beszélni. A hétköznapiok lomhák és leírhatatlanok, formátlanok, tompaság és értelmetlenség zagyvalékai, öncélúak, maguk sem tudják, miből vannak összegyúrva, és merre veszik útjukat holnap. Bízom benne, hogy megérezed és megérted a *szándékos úrt* leveleimben, de te, úgy látszik, nem figyeltél föl erre, vagy ha igen, hát félreértetted.

Nem a legjobb időpontot választottad a hazatéréshez. Nehéz időket élünk, tombol a Válság, senki sem tudja, mit hoz a holnap, s minden jel arra mutat, hogy jót nemigen. Igaz, téged közvetlenül alig érintene az egész, de az ember abba is belebetegszik, ha kénytelen más nyomorát és szenvedését nézni, tehetetlenül. Mondom, rossz időpontot választottál; de hát ha meggondolom, fontos döntések meghozatalára minden időpont rossz. Ki tudja, lehet, hogy pont most kell hazajönni, amikor a dolgok a végsőkhöz lecsúsznak a maguk ártatlan rútságában. Legalább tisztán lát az ember! Az általános megtorpanás nyilvánvaló, kézzel tapintható, s minthogy a lecsúszás az emberi lét jelentős tapasztalati tényeihez tartozik, történelemre a helyszínen tanulmányozhatod majd a társadalmi hanyatlás egy formáját a maga tökéletes megállíthatatlanságában. Ez a válság bizonyos értelemben nem más, mint történelmünk ismétlődő képlete: ennek jegyében teltek el alighanem a korábbi századok is. A dolgok nem tegnap jutottak itt zsákutcába, s a kiutat sem találjuk meg máról holnapra.

Csak itthon döböntem rá, hogy odaát mennyivel több a feszültség, az intenzitás, az élet nálatok minden percben s minden tekintetben megújul. Te továbbra is figyelemmel kíséred a történetírás legújabb műveit, olvasod a szakirodalmat, s olyan apróságok is érdekelnek, melyeket idehaza észre sem vesz senki. Én a te leveledből értesültem arról a bizonyos tanácskozásról, amelyen a szarajevói merényletet meg a szaloniki pert taglalták, te meg nem győzöl sopánkodni az értekezlet bibliográfiájában föllelhető némely ellentmondáson. Hogy miért szerepel a *Prosveta* kiadásában 1916, a *Maticá*ban meg 1917? S honnan ered ez az eltérés?

Hej, kedves Petrović barátom, ha tudnád, mi minden nem stimmel még itt! Hány évszámot összekevertünk, hányszor megtörtént, hogy egész korszakokat elködösítettünk, összecseréltünk okot és okozatot, aztán, látod, mégiscsak döcög valahogy, vánszorog ez a mi történettudományunk,

ha olykor csikorogva is, megannyi ellentmondástól terhesen. Néha lefoglal, megáll, akkor megbütykölök, toldozzák-foldozzák, míg újra be nem indul... Folyton újabb és újabb, eddig ismeretlen adatok kerülnek a felszínre, s ezeket mind be kell illeszteni valahová, de úgy, hogy a gépezet egészét meg ne bolygassuk.

Egy helyben topogunk, a szakadék mélyén. Sokan úgy élnek az életüket, hogy nem is tudják: egy szurdokban vegetálnak. Jómagam a harmincas években már tapasztaltam valami hasonlót, de odaát már teljesen elfeledkeztem erről, s most újraélem mindazt, ami miatt annak idején világga kellett mennem, s mivel újabb menekülésre ma már nem gondolhatok, mi mást tehetnék: gyarló mód élvezem azt, ami van. Fekszünk a szurdok mélyén, a szél magasán fölöttünk süvít, a nap csak estefelé süt le ránk, akkor is ferdén. Keringünk a kör peremén, melynek – úgy tetszik – nincs is középpontja; csetlünk-botlunk, akár a bohócok isten tudja, kinek az örült képzeletében. Ipiapacs, nem ér a nevünk! Ha fel akarna bennünket valaki ébreszteni, kénytelen volna hadat üzeni. Te mint a modern kor története, hiszel a valóság mérhetőségében, legmélyebb valóságunk azonban szomorú és mérhetetlen. Ezért is van az, hogy nálunk nincs valami nagy becsülete a tényeknek. Csak akkor tisztelik őket, ha felhasználhatók valamire, viszont ha nem illenek bele a képbe, akkor lepcsokondiázzák és semmibe veszik őket.

A fiatalok, akik az utóbbi években mentek ki Németországba, Svédországba vagy Franciaországba, már a világtól sem várnak sokat. Vannak köztük olyanok, akik minden évben elhúzzák a csíkot, és minden évben visszajönnek, miközben se ide, se oda nem köti őket semmiféle eskü. Ha nagyon elégük van az itthoni dolgokból, egyszerűen lelépnek, s ha ott is megunják, visszajönnek; odakint azt hiányolják, amiből itt több is van a kelletnél, itthon azt, ami odakint magától értetődő. Ha egyszer megízleled a szökést, többé nincs megállás! Volnék csak egy kicsit is fiatalabb, istenuccse megint szedném a sátorfámat! Bárhol legyél is, ketreben érzed magad, sosem úgy jönnek össze a dolgok, hogy itt és most meg tudnád valósítani az elképzeléseidet.

Ivanović doktor évente hazalátogat az amerikasok valamelyik charterjáratával, ő meséli: felszálláskor mindenki dalol a boldogságtól, hogy hamarosan megpillanthatja szülőhazáját és szeretteit, aztán, miután ki-ki meglátogatta, akit akart, s megindulnak visszafelé, ugyanolyan felállásban s ugyanazon a gépen, még vidámabbak, mint idefelé jövet voltak. Mihelyt amerikai földet érnek, akkora taps tör ki, hogy beleremeg a repülőgép. Megkérdezte egyiküket, miért tapsolnak. Mert megtiszteltetésnek veszik Amerikától, hangozott a felelet, hogy itt élhetnek!

A lélek már csak ilyen, leghőbb vágyával is gyorsan betelik, aztán ellustul, és újra oda viteti a testét, ahol egészségesebb a levegő. Az élet meg hol itt, hol ott zajlik, sosem azon a helyen, ahol éppen vagy. Sokan házat is építettek idehaza maguknak, tágasat, kényelmeset, bekötőutakkal, garázzsal, benne pár autóval, aztán lelakatolták az egésztestet, és visszamentek. Hogy meglegyen az otthonuk öreg napjaikra, mondogatták, aztán megöregedtek, s nem tudták rászánni magukat a hazajövetelre. Húsz–harminc évig itt állnak ezek a házak üresen, kihaltan. Mintha úgy volnának vele ezek a mi amerikasaink, hogy magával a ház felépítésével már teljesült az álmuk, s az érzelmekkel, vágyakkal való játszadozást a maguk részéről ezzel be is fejezték. A magunkfajta szereti azt hinni, hogy érzelmei sokkal erősebbek, mint amilyenek valójában, ugyanakkor kitűnően fel tudja mérni, mi kifizetődő számára, s mi nem. Akkora lelkesedéssel beszél, hogy úgy vélnéd, egy költő veszett el benne, de hogy egy kockázatos lépést megtegyen... nem, dehogyis, majd bolond lesz! Itt szép, ott jó, s aszerint választ a szép meg a jó között, hogy mire van nagyobb szüksége.

Annak idején sokat mosolyogtunk földijeink zarándokútjain, s most az, amit kigúnyoltunk, rajtunk is behajtja követelését, méghozzá duplán. Túl kevélyek voltunk, s most szórhatjuk a hamut a fejünkre. Eltávolodtunk önmagunktól, azt gondolván, hogy a szabadság felé közelítünk, s ahová eljutottunk, az csak a légüres tér. Most igyekeznénk vissza, a magház felé, ott meg, mint minden középpontban, sötét van.

A nagy elhatározásokat – akár szökésről, akár visszatérésről van szó – rendszerint hosszú és titkos előkészületek előzik meg. A pillanat, amikor először ötlük fel benned hirtelen valami új lehetőség, régóta tartó belső érlelődés eredménye. Megpróbáltuk elfelejteni, kik vagyunk, ellenállni az eredet igazságának – hiába. Az igazság nem nyugodott, földalatti folyosókat vájt bennünk, és felkészített bennünket a visszatérésre. A halál gondolata is előrevetítette árnyékát. A halál pedig nemcsak metafizikai, hanem gyakorlati kérdéseket is fölvet. Hogy könnyebb megválni a lelkünktől? A meghalás legtermészetesebb módja, ha ott történik, ahol a világra jöttünk. Úgy érezzük, hogy ahol idecsöppenésünkkel megtörtük a földi csendet, ott lehetjük meg leghamarább a születésünkkel megbolygatott nyugalmat.

A sorsdöntő elhatározások csak részben függnak akaratunktól és értelmünktől. Az ember csak azt hallja meg, ami kedvére való, annyit fog fel, amennyire az adott pillanatban szüksége van, s azt tesz, amit mer és amit képes megtenni. A szülői ház, melyet fél évszázaddal ezelőtt megkönnyebbülve hagytál el, most egyszerre megváltozik, megszépül a szemedben. Az undor bűnbánó szeretetté lesz, a keserűség édeskés melaszszá fermentálódik. Torkig vagy Amerikával, az egészségessel, elegend van

naiv telhetetlenségéből és vállalkozó szellemű optimizmusából, szívélyességéből és képmutatásából. Valami kevésbé érthetőre vágysz, melegségre és családiasságra, s e vággyal egy időben kielégülésének vetületeként, lassan fölsejlenek előtted gyermekkorod tájai, mostanság talán erre vágunk a legjobban lelkünk legmélyén. Márpedig ha valamire valóban szükséged van, nemigen méricskéled a nyereséget és veszteséget: vesztesként is csak nyerhetsz.

Nem bántam meg semmit, de néha megesik, hogy keserűen nevetek magamban. Milyen megalázó most az a kerge remény, ami hazavonzott! Milyen lelkesen készültem haza, s mennyi bizalmatlanság mérgezi, épp ezért, most minden érzésemet, gondolatomat és szándékomat: ha akkor ilyen meggondolatlan és hiszékeny tudtam lenni, mi a biztosíték rá, hogy ma reggel, amikor e sorokat írom, igazam van? Hátha most is tévedek.

Ha rászántad magad, hogy hazajössz, ne törődj senkivel: jobb megbánni, amit tettünk, mint afölött siránkozni, amit elmulasztottunk megtenni! De ha hazajössz, csak azt tudom neked tanácsolni, ne ringasd magad hiú reményekben. Amiről én tizenkét évvel ezelőtt nem akartam tudomást venni, azt te most miért értenéd meg? Nem okulunk a tapasztalatokból: mindig ugyanabba a hibába esünk. Ennél már csak az a rosszabb, ha hazafias önáltatás keveredik olcsó hiúsággal, s te az első ürügyn igazolod a másikat, miközben azt sem tudod, hányadán állsz és mit akarsz. Akárhányszor eszembe jut az az ünnepélyes izgalom, ami úrrá lett rajtam akkor, 1970 körül, lehunyom a szemem, és megrázom magam szégyenemben, mint a kutya az esőben.

Módjával örvendezz, meg ne keseredjen végül a kedved! Magad se tudod, hogyan, itt egyszerűen elpárolog minden lelkesedésed. Alighogy találkoztatok, máris unod a szomszédot, ismerőst, értelmetlen vitákba keveredsz, összerúgod a port a legjobb barátoddal, betartatok egymásnak némán és álnokul; de olyan is van, hogy úgy szabadulsz meg az ellenségedtől, ahogyan szerezted: hadüzenet nélkül kezdtetek el háborúzni, hallgatólagosan kötöttétek meg a békét is. Emészted magad, elnyűvödnek az összekötő szálak, a rokonszenv viszolygássá változik, a viszolygás közönnyé sápad, és így tovább körbe-körbe az idők végezetéig.

Az emlékezés nem a legjobb módja az igazság megőrzésének: az eseményeket és látottakat túlságosan is eltorzítják a későbbi tapasztalatok és elvárások, a vágy igen sokszor háttérbe szorítja a valóságot. A száműzetésben, pláne ha önkéntes, elfelejtünk mindent, ami az óhazában nem volt kedvünkre való, s felnagyítjuk, amit szerettünk, míg végül a sok semmiből megépítjük magunknak vágyálmaink óhazáját a hozzá való jelennel és jövővel egyetemben. Ezért is veszélyes dolog visszatérni a forráshoz, és ösz-

szevetni az emlékezés és a lélek tükrében megszépült eszményi képet az eredetivel.

A magánytól viszont ne félj. Nálunk alig történik valami, és a tömény unalom közelebb hozza egymáshoz az embereket. Tavasszal és ősszel itt morzsolgatjuk majd napjainkat, én Kopanján, te Rudna Glaván. Télen elmegyünk Dubrovnikba vagy Abbáziába, ahol a napi teljes ellátás az érvényes árfolyam szerint tizenkét dollár; ennél olcsóbban talán csak Bolíviában lehet telelni! Kopanjától Rudna Glaváig új út vezet, jobban mondva vagy három évvel ezelőtt új aszfaltréteget húztak a régre. Kocsival húsz perc. Az új lakásokban központi fűtés van, a régiekben még fával tüzelnek. Vén cimborákkal diskurálni, óbort inni, öreg fával rakni meg a kályhát és régi könyveket olvasni, mi más kell a lelki nyugalomhoz és boldogsághoz? – ahogy a gall szellem diktálja.

Az egyetlen, ami életed végéig megmarad, az az, amit a születéseddal nyertél. Szívesen megszabadulnál tőle, de senkinek sem kell. A végén megkönyörülsz rajta is, magadon is, és megbékélsz vele is, önmagaddal is. Akkor a leginkább a tied, amikor elképzeled, ha megközelítéd, eltűnik, vagy beléje veszel.

Milyen egyszerű a megoldás az *identitás válságára!* Végigsétálsz a fél évszázada már megjárta ösvényen, és azonmód, a napnál is világosabban látod, ki vagy, mi vagy. Megállsz a dombok között, melyek gyerekkorodban a napkeltét és napnyugtát jelezték számodra, és íme, azonosultál önmagaddal. Fejed az eget veri. Csak az a baj, hogy hamar megszokjuk ezt a tájat is, s a nyugalom egykettőre unalommá lesz. S te, aki újra megtaláltad, újra összeszedted magad, kezdesz ismét darabjaidra hullani, de most végérvényesen és visszafordíthatatlanul. Léted eredeti keretei között, ahol mindenki átlát rajtad és pontosan megmértettség, többé nincs hová rejtőznöd önmagad előtt. Szinte igazabbul léteztél akkor, amíg csak sóvárog-tál magad után, amíg önmarcangoló kétségek közt szüntelenül és újra meg újra megkísérelted feloldani a magad *identitás-konfliktusát*. A nyugalomban új szorongás fogan, minden eddiginél mélyebb, s vele együtt a kín, hogy megmásíthatatlanul az vagy, aki.

Hogyan védjük meg magunkat az ürességtől, hol a biztosíték az összeomlás ellen? Úgy, hogy szembezállunk az unalommal, nem engedjük, hogy akár egyetlen érzelmünk is eltorzuljon, egyetlen lényt is méltánytalanság érjen a részünkről?

A szülői fészek titka nyilván egyes színek és szagok mindent átható erejében rejlik, a nap és éj bizonyos óráinak hallatlan intenzitásában, a medréből kimozdíthatatlan csönd vak erejében. Lépj be az utadba eső első istállóba, szatócsboltba vagy pincébe, szippants egyet a tehénveríték,

a liszt, a kiürült hordók szagából: minden szippantásoddal újabb és újabb évét semmisíted meg távollétednek, idegenbe szakadásodnak. Csakhogy a szülőföld nemcsak színekből és szagokból áll, előbb-utóbb emberekkel is találkozol. Elmondom neked, hogyan történt az én első *igazi* találkozásom velük.

Július közepe tájt érkeztem meg Kopanjába. Két éjszakát a motelben töltöttem, elintéztem a dolgaimat a bankban, megállapodtam a lakás ügyében, és akkor, egy hétfői napon, elindultam a faluba. A templomtól a szülői házunk körülbelül félórányira van. Az út eleinte az erdőben vezet, aztán palánkkal vagy élő sövényvel kerített gyümölcsösök között. Az égen hétágra süt a nap, bennem csönd feszül. Itt-ott kerti szerzem pengése hallatszik. Valaki kaszát kalapál, apró, egyenletes ütésekkel – a fű között mintha madár kurrogna. Az emberek a földjükön dolgoznak, mások a folyó mellett heverésznek, amott egy daráló zakatol – beindították, aztán otthagyták, tegye a dolgát. Időnként egy-egy tyúk surran át az úton, mintha ellenséges járótól kellene tartania: előbb óvatosan körülmélel, aztán hanyatt-homlok neki a sövénynek, mint aki a puszta életét menti. A rét közepén egy asszony hadonászik izgatottan, ha nem tudnám, hogy vizet mer a kútból, azt hinném, valami istenséghez fohászkodik.

Ebben a pillanatban éktelen kiabálásra leszek figyelmes: magából kikelt parasztasszony korholja mihaszna csemetéjét. Nem idézem a szavait, ismered ezeket a mifelénk, faluhelyen szokásos szidalmakat. Nos, látod, épp ez a szitokáradat volt az, ami szíven ütött! Szinte már nem is emlékeztem rá, s most hirtelen belém nyilallt, mint valami eltemetett rúd emlék, mint az alparíság felerősödött visszhangja, mely a világon mindenütt megtalálható, de a szülői fészekben hangzik a legarcátlanabban, a legbántóbban.

Az asszony okádta az ocsmányságokat, én meg csak hallgattam, anélkül, hogy láttam volna, mint ahogy nyilván ő sem sejtette, hogy ott vagyok. Egyszerre úgy éreztem, mintha nem is őt hallanám, hanem valami réges-régi szitoközönt egy háború előtti forró júliusi napon, egyik itt töltött nyári szünidőm alatt, amikor már javában érlelődött bennem az elhatározás, hogy elmenekülök ebből az országból, ahol ilyen kéjesen, kacskaringósan s ilyen tökéletes hanglejtéssel tudnak átkozódni és káromkodni. Megszédültem, és valami vidám kétségbeesés lett úrrá rajtam: *itt* vagyok, ez *az*, el sem mozdultam innen soha. Ez az otromba szitkozódás a pillanat törtrésze alatt összezsomózott egy sor rég megszakadt szálat, mely a múltamhoz kötött. *Ez* határozta meg az egész életemet, futott át az agyamon, ez volt az, ami után úgy sóvárogtam odaát!

A gyalázkodás egyszerre hallatszott egy szűk, szilvafáktól eltakart udvarból és a múltamból. Felidézett bennem egy egész életet, valóságosat

és kellemetlent, mely fittyet hányt minden hazatelepülői lelkesedésekre. Egész Szerbiát egyetlen sivár nyári udvarnak láttam, melyben ott áll valaki, és tájékozva ontja magából tehetetlen dühét és időtlen fenyegetéseit, a levegő meg csak vibrál forrón és élettelenül. Azt hittem, felforr az agyam. Leroskadtam egy szilvafa alá, hogy kifújjam magam. Méternyire tőlem ott lihegett a forróság, mint egy kutya. Mintha minden élet kihalt volna a földön, gondoltam magamban, és csak holmi kósza hangok és mozdulatok maradtak volna az emberek után, örökös ismétlődésre kárhozhatóva.

Nos, így történt, hogy már az első napon, amikor még jóformán be sem tettem a lábam a faluba, mellbe vágott az a bizonyos *ezek-vagyunk-mi* érzés, belém hasított egyszerre jelenvalón és a múlt emlékeként, ugyanakkor elszomorított és megörvendeztetett, de megszegényített is. A szitkozódás ősi volt és megátalkodott, akár maga az élet. Hirtelen feltárult előttem minden kapcsolatunk és viszonyunk, a maga csúf pőreségében tárult fel előttem, odaát rég nem gondoltam már rá. Milyen tehetetlen az ember a durvasággal és közönségességgel szemben! A parasztasszony rikácsoló hangja ébresztett fel a hazatérésemet megelőző többéves álmomból. Úgy éreztem magam, mint aki csapdába került. Körülnéztem, és láttam, hogy nincs menekvés. Az ostoba és erőszakos valóság erősebbnek bizonyult hazatelepülői meghatottságomnál.

A nappal pedig süketen és bénán a folyóparti szántókba fulladt, mint ha maga is hátat fordított volna a civakodó vegetálás nyomorúságának, kitért volna a rikoitozásból fröcskölő gyűlölet elől. Az asszony fenyegetőzik és káromkodik, a tyúk kárál. Az árnyék már elfoglalta az utca felét. Bántja a fény a szemem. Semmi remény. Itt sosem is volt, legalábbis számomra. De kerülj csak el pár száz kilométerre innét, s máris feledésbe vész minden, háttérbe szorítja a mocskot és gonoszságot az elérzékenyülés.

Nos, ilyen a perc, amikor hosszú távollét után megpillantod dédapáid házáat, emlékezéseid titkos, mások számára hozzáférhetetlen tárgyát. Az igazat megvallva, a kölykét szidalmazó asszony ordibálása mentett meg attól, hogy el ne olvadjak az elérzékenyüléstől, amely már-már erőt vett rajtam. A szitkok elől menekülve, melyek énrám nyilván nagyobb hatással voltak, mint arra, akinek szánták, megszoráztam lépteimet. Kértem a kanyarhoz, és leültem egy kerítés tövébe. Pompás kilátás nyílt az egész folyópartra és a falucskánkra. Tíz-egynéhány ház a hegyoldalban, fehérek, kékek, sárgák. Gyerekkoromban azt hittem, a sárgára meszelt házakban nyilván tüdőbeteg lehet. A kékekben eladó lányt sejtettem, a fehérekben meg komoly gazduramat. Erről a gyermeki színértelmezésről eddig még sohasem meséltem senkinek, te vagy, látod, az első, akinek ezt is elmondom: úgy beszélek veled, mintha magamban beszélnék.

Sokáig üldögéltem ott a kerítés tövében a távolba meredve. *Szülőföld.* Tenyérnyi udvaroscskák vén szilvafák oltalmában. A dombtetőn egy kevély magányos ház, állam az államban, valóságos erőd, ahonnan minden út jól belátható: egyetlen ágyúval vagy géppuskával napokig tartó ostromot is kiáll. A kémény fölött a nyesett csúcs alig valamivel magasabb a födémnél – sűrű, ezeréves fűvel van benőve, s közte ott rejtőzik lelkünk pogány őstörténete. Az udvar sarkában ásott kút, faragott kőből rakott masszív kávéval, ezen félig telt vödör, melyet rövid lánc köt a hengerhez. (A vödört nem láttam onnan a palánk mellől, de biztosan tudtam, hogy ott van; idegenbe szakadva az ilyen apró részletek még a képzeletéből is kivesznek az embernek.) A vödör peremén veréb oltja a szomját, előre-hátra billegve, mintha rugóra járna. A kerítéskarón kék zománcos fazék, kendervirág csiklandozza a füle tövét.

A pince sarkánál gyümölcsös kezdődik, ez valamivel lejjebb rétbe megy át, majd végül keskeny árterületbe. A rét közepén egy nap perzselte kocsányos tölgy vagy kőris. Mellette hideg vizű forrás. Van ott egy pad is: hosszában kettéfűrészelt fűzfarönk – felül sima, alul domború, két zömök tuskóra szögelve. A kiskaputól a folyóig kanyargós ösvény vezet le, délelőtt napfényben fürdik, délután hús árnyék borul rá, valahányszor elüldögélsz itt, értelmetlen gondolatok zsongnak a fejedben: olyan események peregnek le előtted, amelyek nem találták meg a helyüket a történelemben, s most tudatodat ostromolják, megpróbálnak bevonni valamilyen isten tudja milyen érthetetlen játékba, aminek óhatatlanul az a vége, hogy elszundítasz.

Aztán kezdesz lassan hozzászokni a ház és az istálló körül gomolygó különös meleghez. A közös takaró alatti szuszogás enyhe áporodottságának melege ez. Ott érződik benne a ritkán fürdő ember verejtéke, az istálló és a baromfiól füledtsége, a kukoricaliszt és a frissen rakott szénaboglya körül csatangoló, kora tavaszi szél illata. Ilyen illatokat manapság már csak jó fenn, a hegyi tanyákon érez az ember; az országút menti udvarokba rég bevette magát a benzinbűz, a pincékbe meg a DDT szaga.

Sok, megszámlálhatatlanul sok a változás, de mi nem ezek miatt jöttünk haza. Nekünk, eleinte legalábbis, az a fontos, amit egy-egy átalakulás felvillant bennünk, nem pedig az, amit valóban látunk.

Úton-útfélen olyasmibe botlasz, ami kijózanít és elszomorít. Apróságok és jelentéktelen ostobaságok megzavarnak és elképesztenek, s mire kezdenéd magad kiismerni köztük, elhagy az erőd és bátorságod. Legyűr a kukoricások közt vibráló reménytelen füledtség, megfojt a parttalanul, végeláthatatlanul hömpölygő nyári nap. Elcsüggedsz. Vajon hol rontottam el, tépelődsz, s büntetni kezded magad érthetetlen vétségédért. Márpedig bűnös vagy, persze hogy bűnös, az a bűnöd, hogy itt születted.

Odaát panelekben gondolkodunk, ennél fogva szégyenkezünk és begubózunk, mintha magával az idegenben éléssel hazaárulást követtünk volna el. Időtlen, éteri borzongások – igazából ezekre van szükségünk. A palánk tövében kihajtott első, kora tavaszi fűszáltól eláll a lélegzeted; nem ettől persze, hanem valami hajdanitól, a minden fűszálak előtti fűszáltól, a legelső kora tavasz legelső fűszálatól – ez, amit most nézel, csak emlékezett rá. Felgyorsul a szívverésed az erdőszéli, árnyas-köves kiszáradt patakmeder láttán: a réges-rég elpárolgott víz éppen távollétével van jelen. Az eltűnt patak kihűlt lelke az agyag és a zuzmós kő szagát idézi föl benned, a frissen kivágott gyertyánhasábét, valamiét, ami megfoghatatlan és könnytiszta, ami örökké itt lebeg valahol az orrod s a füled körül, de csak időnként sikerül elkapnod.

Érzékszerveink csak nagy ritkán képesek felfogni az élet legszebb adományait; alkalmasabbak rá, hogy megőrizzék az első, hajdani találkozás emlékét, mint hogy a jelenlegit, az elevent befogadják. S talán éppen ez az egyik legnyomósabb oka a hazatérésünknek: visszavágyunk oda, ahol a legelevenebb a kezdet kezdetének emléke, elepedünk a régi illatok után, amelyektől összeszorul a torkod, és a szemedbe hideg könny szökik hiábavalóan – s ennek a hiábavalóságnak magad is tudatában vagy.

Az igazi életet hiába keressük bárhol, te is, én is. Ott is nehéz, itt is nehéz, a legnehezebb önmagunkat elviselni. Az igazi művészet: kiválasztani magadnak a pillanatnyilag legtesthezállóbb nyavalyát. Ami engem illet, sokért nem adnám, ha egyszerre több helyen lehetnék, itt is, ott is, a szülőföldemen is, idegenben is, jómódban is, szegénységben is, szabadon is, elnyomva is, ha egyszerre élhetnék meg mindent, úgy ítélnének valami fölé, hogy az ellenkezőjét tapasztalom meg; a földijeim közt lennék (mert szeretem őket), de ugyanakkor minél messzebb tőlük (mert nagyon fárasztanak), szolgálnék és kiszolgálnának, birtokolnék és nélkülöznék, sosem kéne csak egy helyben lennem, egyetlenegy, végleges dolgot választanom.

Hogy akadna-e Rudna Glava környékén eladó régi parasztház? Nos, másra ne is igen számíts: a pénzbefektetés egyéb módja ismeretlen fogalom erre felé. Sok paraszt alig várja, hogy megszabaduljon apai, nagypai örökségétől, hogy aztán odalenn, az országút mentén, kőhajításra a várostól, felépítsen magának egy ormótlan kétszintes skatulyaházat. Ő készséges eladó, te készséges vevő vagy, elvben nem volna nehéz megegyeznetek egymással. De csak elvben. Mert mindig adódik valami váratlan bonyodalom.

Tizenötezer dollárért kaphatsz egy jó karban levő házat hatalmas pincével, gyümölcsössel, ásott kúttal és száraz kapubejáróval. A bekötőutak csapnivalóak, de egy kis befektetéssel ezen is lehet segíteni. Ezek a régi házak persze tatarozásra szorulnak, jó, ha csak a vizet kell bevezetned, de

előfordulhat, hogy az áramot is; aztán jöhet a tetőfelújítás, fürdőszoba-építés, egyszóval bőven akad tennivaló, míg a paraszti szükségletek szerint készült épületet úgy-ahogy hozzáigazítod a mai városi ember igényeihez és beidegződéséhez. Van, ahol nem is érdemes belevágni a foltozgatásba, kifizetődőbb újat építeni. Építőanyagot hol kapni, hol nem, mestert is nehéz találni, úgyhogy a fenti összeget nyugodtan megduplázhatod. A végén kiderül, annyit kellett beleölnöd, hogy azon akár Ohióban is vehettél volna magadnak valami szerényebb farmot. Kellott neked minden jussodat elkótyavetyélned, amikor világgá mentél?

A vételárba mifelénk bele kell kalkulálni az otthonát elhagyni készülő atyafi lelkiismeret-furdalását és szívfájdalmát enyhítő bánatpénzt is. (Elhagyná ő, persze, enélkül is, de miért ne fizettesse meg veled az árát, ha teheti!) Nem elég tehát elővenni a bugyellárist, és leszámolni az asztalra hús- vagy harmincezer dollárt. Egyezkedés közben váratlan és változatos bonyodalmak sokasága merülhet föl. Itt nem úgy megy ám, hogy hoci-nesse! Az alkudozásba beleszövődik a lélek is, márpedig a mi lelkünk nem akármilyen, imádja az értelmetlen nehézségeket, s még a jámborabbjával is elég körülményes dolog dűlőre jutni.

Eladó ház akad, amennyit csak akarsz, de ha türelmetlenkedsz, ha egyik napról a másikra akarod kicsikarni a döntést, nem mégy semmire. Az eladóknak nincs ínyükre, hogy minden a te akaratod szerint történjen, inkább újabb és újabb nehézségeket támasztanak, még akkor is, ha maguknak ártnak vele. Azután ha annak rendje és módja szerint végigcsináltad az egészet, és leszurkoltad a szerződésbe foglalt vételárat, váratlanul előkerül egy elfeledett, de ilyen- vagy olyanformán megkárosított ánygomasszony, s kénytelen leszel annak is tejelni. Vagy nézeteltérés támad egy mezsgyén nőtt gyümölcsfa körül, hogy ki ültette s mikor, kinek van joga kivágni és miért; vagy fölmerül valami a szolgálatom, itató, általút körül. Pénzzel, persze, itt is mindent meg lehet oldani, bár nem könnyű megállapítani, hogy kinek fizess és mennyit.

Bizony a kínok kínját kell kiállnod, mire újra jogot szerzel rá, hogy elüldögélj saját udvarodban a dombtetőn, ahonnan belátni fél Šumadiját, s ahol néped és országod múltjához köt minden perc.

Neked kell döntened. Ha nagyon gyötör a honvágy, ne vesztegesd az időt: talán nem is olyan fekete az ördög, amilyennek én látom. Ám ha lemondasz hazatérési szándékozodról, akkor sem tévedtél nagyot. Ha hazajössz, megbánod, ha nem, sajnálni fogod, hogy nem jöttél! Ha kell, gyere azonnal! Ha nem kell, ne gyere semmi pénzért! Soha, semmi pénzért ne gyere haza, testvér!